

МІСЦЕ ЕТИМОЛОГІЇ У КОГНІТИВНИХ ПРОЦЕСАХ

*Шпак Катерина Вікторівна,
асист.*

Маріупольський державний гуманітарний університет

У статті розглядається роль етимології у пізнанні світу та його закономірностей та її зв'язок з іншими науками. Запропоновано новий когнітивний вектор етимологічних досліджень.

Ключові слова: етимологія, народна етимологія, пізнання, когнітивна лінгвістика.

Вживаючи в повсякденному мовленні те чи інше слово, ми й не замислюємося, звідки воно прийшло і яким було його первинне значення. Звернення до різного роду словників, в тому числі до етимологічних, поза всяким сумнівом, розширює й поглиблює наші знання не тільки в галузі лінгвістики, а й у сфері історії, географії, літератури, культури. Отже, історія слів найтіснішим чином пов'язана з історією народу, тому етимологічні дослідження набувають першорядного значення при вирішенні важливих історичних, етнографічних, етногенетичних тощо питань.

В етимології, у порівнянні з іншими напрямками лінгвістики, що пережили у наш час справжню революцію, спостерігається певний методологічний застій. Младограматичні концепції, у руслі яких укладається більшість етимологічних словників, застаріли. Етимологічний словник нового типу має бути не вузько-лінгвістичним, а широкомасштабним історико-культурним дослідженням, з залученням даних історії, археології, етнографії, психології, соціології, даних матеріальної та духовної культури. Етимологічні дослідження слів, що походять із сивої давнини, дозволяють відновити багато забутих явищ побуту, культури та економіки. Етимологія має культурне, пізнавальне, навчальне та виховне значення, її здобутки важливі для таких наук, як історія, етнографія, лексикографія, ономастика, когнітивна лінгвістика, психолінгвістика.

Сучасні лінгвістичні дослідження треба пов'язувати з людиною, її світоглядом, світосприйняттям, пізнавальною діяльністю. Отже, як вважає М.В. Крушевський, кожне слово створене народом і будь-яка спорідненість, якщо вона відчувається, то відчувається народом [Крушевський 1998, 48]. Тому етимологізування є фактором та інструментом пізнання, а етимологічна наука пов'язана з когнітивною лінгвістикою. Ідея такого зв'язку є *актуальною* й обумовлює *новизну* теми статті.

Мета статті – привернути уваги до новітнього напрямку етимологічних досліджень, а саме як з'ясування когнітивних аспектів етимології та використання методів когнітивної лінгвістики в етимологізуванні, так і аспектів етимології в когнітивній лінгвістиці.

Предмет дослідження становлять особливості взаємозв'язку етимології та когнітивізму.

Об'єктом вивчення є роль етимології у процесах пізнання.

Звернімось до визначень етимології (*etymologia*, від грец. *etymon* – істина та *logos* – слово, вчення): 1) розділ історичного мовознавства, що вивчає походження слів; 2) сукупність прийомів дослідження, направлених на розкриття походження

слова, а також сам результат цього розкриття; 3) походження слова [Варбот 1998, 596]. У мовознавстві XIX ст. термін *етимологія* мав значення "граматика".

У книзі "Етимологія" В. Пізані стверджує, що головна задача етимолога – це "знайти значення слова в момент його первинного створення" [Пізани 1956, 129]. В деяких роботах з етимології "істинним значенням" слова вважається саме його первинне значення. У підручнику "Етимологія" Л.А. Введенської розрізняються наступні види етимології:

⇒ власне етимологія, яка ділиться на незаперечно наукову, гіпотетичну та анти-наукову;

⇒ народна етимологія, що містить у собі такі поняття, як власне народна етимологія, псевдонародна етимологія, дитяча етимологія та явища, змішані з народною етимологією;

⇒ псевдоетимологія, яка поділяється на навмисну псевдоетимологію та ненавмисну псевдоетимологію [Введенская 2004].

Основи наукової етимології пов'язані з порівняльно-історичним мовознавством, з іменами Ф. Боппа, В. Гримма, А.Ф. Потта, О.М. Трубачова, Ю.В. Откупщикова та ін. Вагомий внесок у розробку етимології індоєвропейських мов зробив А.Ф. Потт, автор знаменитої праці "Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen mit besonderem Bezug auf die Lautumwandlung im Sanskrit, Griechischen, Lateinischen, Litauischen und Gotischen". У його дослідженні етимологізація, що спиралася насамперед на зовнішню схожість (іноді лише випадкову), вперше була поставлена на твердий ґрунт фонетичних законів і придбала бажану точність. А. Фік уклав порівняльно-етимологічний словник індоєвропейських мов. Предметом наукової етимології є дослідження джерел та процесу формування словникового складу мови, включаючи реконструкцію словникового складу найдавнішого (частіше дописемного) періоду [Варбот 1998, 596].

Жодного відношення до наукової етимології та її різновидів не має пошук, який з самого початку ведеться антиісторично, на основі ідей, теорій та посилань. Отримані таким чином етимології не є науковими [Введенская 2004, 67].

Останнім часом набула широкого розповсюдження псевдоетимологія [Введенская 2004, 68]. Псевдоетимології навмисно чи ненавмисно припускають зв'язок між неспорідненими словами, спираючись на зовнішню звукову подібність слів з різним семантичним значенням, на хибне морфологічне членування слова, на його семантичне переосмислення. Інакше псевдоетимологію можна назвати okazionalno-етимологією [Введенская 2004, 53].

Для встановлення достовірної етимології слова потрібно знати й використовувати основні принципи етимологічного аналізу, які є складними й різноманітними. Методам етимологічного дослідження притаманний комплексний характер. Етимологічний аналіз передбачає порівняння матеріалу різних мов, в тому числі й найдавніших. Етимолог, як зазначає Л.О. Введенська, повинен добре знати фонетичні процеси, що відбуваються у мові на різних етапах її розвитку, розбиратися в особливостях словотвору, мати підвищене чуття до мови [Введенская 2004, 11].

Як комплексна наука, етимологія не тільки спирається на дані порівняльно-історичної граматики, семантики, лексикології, але й збагачує всі галузі історично-

го мовознавства новими даними, які підтверджують вже відомі закономірності та виявляють нові явища в історії мови, що потребують вивчення. Етимологічні студії спираються на здобутки різних гуманітарних та природознавчих наук.

Етимологія у широкому розумінні – це реконструкція фонетичного та морфологічного складу слова. Окрім спорідненості звуків та тотожності морфем, етимологія виявляє вибірковість поєднання морфем в окремих словотворчих моделях [Трубачев 2004, 61].

З'ясовуючи походження слів, що виникли у дописемний період існування мови, етимологія виявляє принципи номінації та реконструює лексичний фонд цього періоду. Саме це становить інтерес не тільки для історичної лексикології, але й для вивчення історії відповідного етносу, його матеріальної та духовної культури. В.І. Абаєв визнав, що зв'язок етимологічних досліджень з етногенетичними є очевидним. Етимологічні та етногенетичні дослідження змикаються, переплітаються, взаємно підкріплюються, збагачуються та "дешифруються" [Абаєв 1986, 8].

Етимологія тісно пов'язана з діалектологією. Лексика говорів зберігає величезний фонд архаїчних за формою або значенням слів, які є історичними ланцями між літературною лексикою та її витокami. Матеріал діалектів дозволяє розкрити найдавніші значення в історії слова, відіграє дуже значну роль в етимологічних дослідженнях. Вихід у світ нового обласного словника завжди викликає інтерес в істориків мови, а особливо в істориків та "біографів" слова – етимологів [Откупщиков 1986, 94].

Людина не байдужа до слів, які вживає. Вона прагне знайти зв'язок того чи іншого слова з іншими словами. Чудовим прикладом використання такого прагнення є гумористичні "етимології" Михайла Задорнова, популярного "толкователя слів", який дотепно тлумачить іноземні слова через рідні російські.

Якщо через певні історичні зміни зв'язок між спорідненими словами "змився", то слово часто зближується з іншим, близьким за звучанням (але різним за походженням), в результаті чого змінює своє значення, або зближується зі словами, близькими за значенням, в результаті чого змінює свою форму [Пизани 1956, 131]. Таке тлумачення слів називається народною етимологією. Термін *народна етимологія* (нім. Volksetymologie, франц. étymologie populaire) був введений німецьким лінгвістом Фьорссманом (1852) для позначення специфічного мовного явища – повного або часткового переосмислення слова в результаті його довільного зближення з іншими близькими за звучанням словами. Стародавні римляни такі етимологічні зіставлення називали "бичачою" або "коров'ячою" етимологією. Оскільки подібні помилкові тлумачення часто виникали в народному середовищі, ці пізніше вони отримали назву "народна етимологія" на протигагу етимології науковій. Правда, термін *народна етимологія* вважається не зовсім вдалим, оскільки в ньому ніби звучить зневага до народу, а головне – значна частина народних етимологій виникла зовсім не в народному середовищі. Багато вчених та письменників не відмовляли собі в цікавому занятті етимологією. Так, російської академік і філолог XVIII ст. В.К. Тредіаковський пояснював, що *Британія* є спотворене *Братаніе* (від слова *брат*), скифи – це *скиты* (від *скитаться*) і т.д. Отже, "народна етимологія – це зовсім не обов'язково "етимологія, що виникла в народі", а етимологія, що базується

не на наукових принципах аналізу, а на випадкових зіставленнях, викликаних простим співзвуччям слів" [Откупщиков 1986, 158]. Прикладами народної етимології є утворення слів *спинжак* (з *пиджак*), *скоропаде́нт* (з *кореспонде́нт*), *скуде́нт* (зі *студе́нт*) та ін. Таким чином, народна етимологія базується на "переробці" рідного або запозиченого слова за зразком близького за звучанням слова рідної мови, встановленні між ними семантичних зв'язків на основі випадкового звукового, зовнішнього збігу, без урахування реальних фактів їх походження. Наприклад, ісп. *bellaco* 'шахрайський' перейшло в італійську мову як *vigliacco* 'підлий', але одразу придбало значення 'боягузливий' під впливом *vile* 'боягузливий, підлий' [Пизани 1956, 132].

Розглядаючи явища народної етимології, дуже важливо визначити, яким чином відбувається осмислення слова. Коли людина зустрічається з незнайомим словом, в неї з'являється бажання його осмислити за допомогою зіставлення зі словами рідної мови. Тобто людина етимологізує пізнаючи світ. Процеси пізнання вивчає когнітивна лінгвістика, яка розглядає мову не як "систему в самій собі і для самої себе" (Ф. де Соссюр), а у зв'язку з людиною, без якої виникнення й функціонування цієї системи було б неможливим [Кочерган 2003, 24]. Тобто мова розглядається як явище суспільне, безпосередньо пов'язане з усім матеріально-виробничим, загальнокультурним, інтелектуальним, психічним і побутовим життям.

З вищезазначеного можна дійти висновку, що основу етимології складають ментальні структури – фіксовані форми ментального досвіду (концепти, когнітивні схеми). В умовах пізнавального контакту з дійсністю вони "забезпечують можливість надходження інформації щодо подій, котрі відбуваються, та її перетворення, а також керування процесами обробки інформації та вибіркової інтелектуального відображення". Основною ознакою ментальних структур є "згорнутість": при будь-якому зовнішньому впливі вони можуть "розгортати" особливим образом організований ментальний простір [Холодная 2002, 95-96]. Під ментальним простором розуміється динамічна форма ментального досвіду, яка актуалізується в умовах пізнавальної взаємодії суб'єкта зі світом [Fausonnier 1985, 34]. Когнітивний аспект етимології – це сукупність методичних прийомів, направлених на розкриття походження слова за допомогою пізнавальної діяльності через мовні явища. Можна зазначити, що в етимології з'явився новий вектор дослідження, а саме етимологічні дослідження в когнітивному аспекті.

Етимологічні розвідки є ефективним засобом заохочення дитини до пізнання оточуючого її світу на ранній стадії розвитку. Визначення походження та дослідження історії звичних слів та архаїзмів, діалектизмів, топонімів, антропонімів, етнонімів, спеціальних термінів стимулює інтерес підростаючого покоління до культурних традицій народу. Етимології належить також важлива роль у вивченні та викладанні рідної та іноземних мов.

Надзвичайно актуальними слід визнати етимологічні дослідження міноритних мов. Так, в умовах поступового вгасання румейських говірок греків Надазов'я румейська мова нарівні з вивченням і фіксацією її сучасного стану потребує етимологічних студій та укладання етимологічного словника.

В статье рассматривается роль этимологии в познании мира и его закономерностей, а также её связь с другими науками. Предложен новый вектор этимологических исследований – когнитивный.

Ключевые слова: этимология, народная этимология, познание, когнитивная лингвистика.

The article determines the role of etymology in the world's categorizations. A new vector of etymological studies has been proposed, namely in cognitive aspect.

Key words: etymology, folk etymology, cognition, and cognitive linguistics.

Література:

1. *Абаев В.И.* Как можно улучшить этимологические словари / В.И. Абаев // *Этимология*. 2004. – М.: Наука, 1986. – С. 7-27.
2. *Варбот Ж.Ж.* *Этимология* // Большой энциклопедический словарь: Языкознание / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – 2-е изд. "Лингвистического энциклопедического словаря 1990г.". – М.: "Большая Российская энциклопедия", 1998. – С. 596-597.
3. *Введенская Л.А.* *Этимология: [Учебное пособие]* / Л.А. Введенская, Н.П. Колесников. – СПб.: Питер, 2004. – 221 с.
4. *Кочерган М.П.* *Загальне мовознавство: [Підручник]* / М.П. Кочерган. – К.: Академія, 2003. – 462 с.
5. *Крушевский Н.В.* Об аналогии и народной этимологии / Н.В. Крушевский // *Избранные работы по языкознанию*. – М.: Наследие, 1998. – С. 48-58.
6. *Откупщиков Ю.В.* К истокам слова / Ю.В. Откупщиков. – М.: Просвещение, 1986. – 175 с.
7. Пизани В. *Этимология* / В. Пизани. – М., 1956. – 186 с.
8. *Трубачов О.Н.* Труды по этимологии: Слово. История. Культура / О.Н. Трубачов. Т. 1. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 800 с.
9. *Холодная М.А.* Психология интеллекта: Парадоксы исследования / М.А. Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
10. *Fauconnier Gilles.* Mappings in thought and language / Gilles Fauconnier. – United Kingdom: Cambridge University, 1997. – P. 34-42.